

ВАН, ВЧУМЕЛІ

Аріядна Шум-Стебельська

НАТХНЕНИЙ ЛІТОПИСЕЦЬ ДОЛІ УКРАЇНИ, ЇЇ ТРАДИЦІЙ І ЗВИЧАЇВ

(Про творчу спадщину Юрія Клена)

Коли згадати постать Юрія Клена (Освальда Бурггардта) і його твори від одного й другого віс якоюсь беззастережною ясністю, що охоплює царину душевної чистоти людини, висоти етичних життєвих принципів та вибагливості естетичних та інтелектуальних вимог поета і вченого. Все це проявляється і в особистій поведінці цієї прекрасної людини, як хто мав шастя з ним бути знайомим, і в його наукових працях, перекладах, прозових творах, а над усе — в поезії.

Нещодавно Юрієві Клену сповнилося б 100 років, та його життєвий шлях обірвався немилосердно надто швидко, коли він був у розпалі своїх творчих стремлінь, коли йому було тільки 56 літ. Помер він в Авгзбурзькій лікарні 30 жовтня 1947 р.

В місяці жовтні, в осіннім часі, улюбленим поетами-символістами, народився він 4-ого дня 1891 р., в селі Сербинівці біля Немирова. Молодість його минала в Києві, найкращі роки дозрівання, час першої світової війни — на примусовому вигнанні в глибині Архангельської губернії; тоді знову Київ, де вже почав науково працювати і друкуватись, і що стало печаттю на його душі та творчості на все життя, зустрічі з Борисом Якубським, Миколою Зеровим і Максимом Рильським. Згодом з'явилась славнозвісна Баришівка, прозвана неокласиками з латинська "Люкрозою", далі дружба із Филиповичем і Драй-Хмарою, тісна співпраця із "П'ятірним гроном" неокласиків, що без усяких програм чи маніфестів мали споріднений підхід до поетичної творчості, і, після того як на короткий час в 1931 році був арештований Рильський — виїзд на чужину.

Для Клена батьківщиною завжди була Україна, хоч кровно він належав до німець-

кого народу. Деякі критики вживають таких слів (Рослицький): "Не можна сказати, коли саме українізувалась Бурггардтова душа". Над тим можна дискутувати. Але чужину, перебування навіть в Німеччині чи Австрії, що повинні б були бути йому рідними, сприймав він персонально — і в поезії, з болем вигнання. Деякий час перебував він у Празі, де зустрівся із поетами т. зв. "пражанами", що стали згодом гуртуватися довкруги Дмитра Донцова і ним редагованого "Літературно-Наукового Вісника", а потім "Вісника" і були прозвані "вісниківцями". Із деякими з них він тримав близький контакт в час свого короткого повороту на Україну в роки Другої світової війни, після довгого побуту в Німеччині, де на запрошення проф. Дмитра Чижевського викладав у Мюнстерському університеті російську та українську мови. До кінця життя він дружив і співпрацював із Леонідом Мосендзом, із ним же спільно написав відомі "Параболи" енігматичного Порфирия Гортака.

У житті й в творчості Клена помітна вірність його життєвим законам, які фактично в нього не мінялися. Прикмети його життєвої філософії можна називати різними іменами: чесність, шляхетність, гуманність, прецизність та любов до порядку і викінченості в праці, дружність, почуття міри, почуття обов'язку, любов до людей і величезне почуття милосердя, скромність — та риса притаманна дійсно великим душам, а при тім відвага і тяготіння до пригодницького життя, що частково спричинилося до його недуги й передчасної смерті. Естетичні погляди Клена дуже споріднені із його життєвою філософією: цей же самий нахил до порядку, почуття

міри, любов до прекрасного і величного, стремління до вдосконалення через вивчення найвищих творів світової літератури і, попри вроджену скромність — певна відчайдушність, відвага в шуканні сюжетів та поетичних форм.

Окреме місце в його світогляді та в його творчості займають Україна та Німеччина. Його любов до України, хоч у творчості контрольована домінантою інтелекту, залишається все-таки інтуїтивною, стихійною, що виявляється в його найкращій спонтанно оформленій ліриці. В тих перлинах Кленової лірики з особливою красою виступає природа України й подекуди її давня культура та історія, а також сучасне йому мучеництво українського народу. Коли Клен намагається висловити політичну ситуацію України, там вже в нього помітніший інтелектуальний підхід. Тієї стихійності та чистого ліризму не помітно в нього, коли він застановлюється над народом своїх предків, німцями. Він боліє долею свого народу, відчуває велику дозу гордошів із свідомості свого родового гня, особливо своїх прапредків, варягів, боліє занепадом так моралі, як чистоти германської раси, але в тих його творах більше “класичного спокою”, врівноваженого інтелектом роздуму.

В цієї людини, по своїй природі дуже поважної, із багатством душевних переживань та схильністю до містицизму знайшлося місце для тонкого гумору й сатири, виявленого під кінець життя в більшості віршів Горотака та в деяких частинах монументального “Попелу імперій”. Але жарти Клена треба приймати серйозно. Відкривши першу сторінку його “Парабол” читаємо присвяту “Читачам”, яка кінчається словами: “...на того я й не подивлюся, хто Маєра не знав і Ляруса”. Клен вимагав від поетів великої культури слова та ерудиції. А читати твори письменників з дійсно високою освітою неможливо без енциклопедичного знання. Щоб читати твори Клена і їх повністю розуміти, треба таки мати під рукою бодай стареньке видання маленького Ляруса... Під тим оглядом погляди неокласиків сходились із поглядами вісниківців: від поета і від кожної людини, що хоче грати ролі в політичній житті України вимагалось ґрунтового знання не лишень своєї, української культури, літератури, історії, але й світової особливо греко-римської та західноєвропейської.

Ця свідомо праця над самовдосконаленням поета, пропагована так вісниківцями, як неокласиками, пригадує нам один із основних принципів поезики т. зв. “Великого Невідомого” (як його називає знавець класичної та середньовічної риторики і поезики Чарлз Болдвін, чи як інші його

називають Псевдо-Лонгіна), анонімного автора цінного грецького трактату з 1-го стор. по Христі п. з. “Про високе” чи “Про величне” або “Взнесле” (в англійському перекладі “On the Sublime”). Зараз же в другім розділі автор дискутує над різницею між інтуїтивною виключно творчістю митця, який спирається лиш на свій талант, і свідомою, яка себе контролює знанням:

“Яке ризикне є взнесле, коли воно залишене саме собі, позбавлене розумової контролі, яку ми дістаємо через пізнання, не має воно опори або кїтвиці, а тримається на власнім тяжінні і бездумній відвазі. Взнесле завжди і в однаковій мірі потребує так батога, як і уздечки”.

Найкращим прикладом у світовій культурі недавніх століть, таким творцем величного з бичем та уздечкою може бути Бетховен в музиці. Бетховена називають “композитора композиторів”. Ніякий композитор симфонічної музики не обійдеться без ґрунтового знання методики Бетховена. Таким поетом поетів можна назвати Юрія Клена. Він творив взнесле і величне в своїй поезії, та не жалів їм ні бича, ні уздечки.

Юрій Клен був далеким від творення естетики для естетики. Те величне і прекрасне, що він одягав у слова, як Бетховен у звуки, мало — подібно як у Бетховена, високі моральні основи. Подумаймо, які теми цікавили Бетховена для опер: героїзм Коріоляна, самопосвята Леонори чи пак Фіделію, в тім справедливність для невинно катованих в'язнів, оборона людської гідності. І, хоч музика — це мистецтво найбільш абстрактне і безпредметне, Бетховен ще перед романтиком Шопеном і імпресіоністом Дебюссі дав музикою прекрасний краєвид із емоційно вписаною бурею в своїй шостій, пасторальній симфонії. Яка схожість на духовість і підбір тем Клена! Його “прокляті роки” і більшість “Попелу імперій” — це Бетховенівські 9 та симфонія, опера та увертюри, його лірику бачимо і в інших симфоніях, сонатах, скрипкових концертах великого композитора. Один і другий свідомо чи підсвідомо йшли за наукою Платона, що виховання нації чи людства повинно йти через високе мистецтво, найвище так змістом як і формою.

Клен — виховник високого духу, високих етичних законів. Базою його законів життєвої поведінки була безумовно його глибока віра в Бога, на християнських основах, його віра в примат духа над тілом, чим він в багатьох моментах сходиться із думками, висловленими в поезії Юрія Липи та Олега Ольжича. Його християнський світогляд проявляється у всіх жанрах

його творчості поетичної і прозової, навіть підбір для перекладів говорить нам про те саме. Це він засвідчив також своїм життям.

Клен цінує життя як щось найдорожче, що дістав світ, дістала людина. Та за цей великий скарб людина несе відповідальність перед Богом. Про це він часто згадує в своїх поезіях, у всіх їх жанрах. Дуже глибока філософічна думка розкриває нам перші сторінки "Попелу імперій", в якій відгукується Шевченків початок вступу до "Гайдамаків": "Все йде, все минає...". Це немов би парафраза Шевченкових слів із наголосом на вічність:

У вічності, де світла струм тече,
Повільно крутяться колеса часу,
що на варстаті золотому тече
свій килім різнобарвний...

Та Клен бачить не лиш тераклітівське "Панта рей". Він бачить і пифагорейську незмінність і вічність духового існування, і тим самим відповідальність людини перед вічністю:

...в висі, де бринить зірчастий рій,
здіймає фільм рука нам невідома
із наших помислів, бажань і дій,
і все оцінює нехитрий помір.
Все відзеркалить вічності екран,
Не пропаде тут жаден звук і порух,
і нашу радість, біль і мрій дурман
чиєсь перо записує у зорях.

Почуття відповідальності перед тією невидимою для зору вічністю йде в парі із почуттям обов'язку супроти свого оточення, супроти свого звання поета. У "Спогадах про неокласиків" Клен розказує про ті завдання, які поставили перед собою він, Драй-Хмара і їхні друзі. Це було: "очистити авгієві стайні української літератури", бо "поети" були придушені і почасти розчавлені лавиною бруду", а офіційно дозволена поезія це була гейби "невибаглива грамофонна платівка" із шаблонними словами, позбавленими змісту, "які мають бути лише супроводом какофонії розперзаного хаосу". Як знаємо, за що шляхетну працю в обороні величчю в поезії, всі, крім Клена, який зміг виїхати, і Рильського, який кривив душею, заплатили життям. Тому позиція неокласиків має ціну не лишень з точки погляду естетики, але й етичних життєвих принципів.

Етичні принципи Клена, які можна пов'язати із його теософією, помітні в багатьох поетичних творах, а особливо в репліках Господа, дієвої постаті "Вальпургієвої ночі", тобто Кленового квазі-вертепу. Господь дає відповіді Люциферові на його бажання створити "людське покоління, що дасть відставку всім богам". Господь боро-

нить людську расу такими, наприклад, словами у відповідь на лукаві плани Люцифера:

Люцифер: Я їх навчу лукавити, вбивати,
вкладу неспокій, прокляту жагу.
Господь: А я вкажу чуття самопосвяти,
збуджу за подвигом тугу.
Люцифер: ...поріддю прищеплю содом-
ський гріх.
Господь: А я — любов, що на геройські
вчинки надихне і визволить
усіх.

Для Клена дорогоцінні українські звичаї зв'язані із Великоднем. Для Шевченка чар Великодня був дорогий, що знаємо з його повістей і щоденника. Та Шевченко не пережив тих страшних часів, яких свідком був молодий Бурггардт у Києві, коли антирелігійна пропаганда збезчешувала не лишень наші церкви, але і все, що було дороге і святе українській людині. В нарисі "Крізь Великодні минулі" Клен підкреслює, що в Україні Великдень — це найбільш радісне свято, пов'язане не зі смертю — а з життям, з воскресінням, яке ту смерть подолало. Згадував він там і волинський Великдень, і Київський — ще за "добрих" часів, і Баришівський — як в Києві вже святкування було заборонене, і Великдень на Архангельщині, ще в 1917 р., як офіційно російська церква його святкувала — і які ж він помічає великі різниці! Нема тієї краси, поезії, радості, що в Україні. Ніхто не чув і про крашанки, що там писанки. Священик дає хреста цілувати і в той же час приймає від кожного "мзду" й кладе її в капітку. Свої обсервації кінчає він: "Ні, такого нема в Україні! Краше піти геть і не дивитись".

Та, на жаль, з'явилися і в Україні свої страшні звичаї. Коли в 1922 р. ще служили на Великдень в Софіївському Соборі, по вулицях ходила страшна антирелігійна процесія. Клен так розказує про цей Великдень: "Протискаюсь на цвинтар Софіївського Собору й зразу немов би потрапляю в інший світ. Людей, що моляться в церкві і надворі, багато. Не дивлячись на гармидер на площі, на ракети, що злітають у небо, — тут за високим муром панує тиша. Хвиля того галасу немов би розбивається об камінну твердиню і безсило відлінає назад... О, як добре часами буває — відокремити себе муром від того світу..., щоб у тихій самотині душі своєї відчути Бога..." (III, 207).

Цікавий спогад із ще одного підсоветського Великодня наводить далі Клен. Він розказує, як був на сам Великдень антирелігійний мітинг, на якому був присутній ніби для дискусії український єпископ, але йому заявили, що вже нема часу йому говорити, бо нема більше як 5 хвилин. Єпископ заявив, що йому на

промову вистачить пів хвилини. Вийшовши на трибуну, сказав коротко і врочисто: "Христос воскрес", а всі зібрані одногосно гримнули: "Воїстину воскрес".

Що тяжко викоринити з України релігійність, це помітив у своїй повісті "Мати" Максим Горький, який замітив, що для українців релігія — це поезія, краса, якої вони не хочуть позбутися. Це доказали своїм великомучеництвом тисячі. Тому ворог взявся з усією силою руйнувати святині, особливо Київські. Як Клен покидав Україну в 1931 р., ще не була повністю довершена більшевиками руїна цього святого міста. Він цю руїну побачив у свій короткий час побуту в Україні, в 2-гу світову війну. Багато кров'ю писаних рядків і "Проклятих років" і "Попелу імперій" відноситься до страшного спустошення, яке навів ворог в Україні. А самому Клену присвячує він окремий розділ "Попелу імперій", з якого наведу декілька рядків:

Священний граде мій, о Києве!
Невже це ти — кубло Батієве?!
Невже ж тебе укрила твань?

...
Але краса твоя карбована,
безсмертна, відживала знов вона,
і лиш тепер, тепер, тепер
її упир голодний зжер.
Твої скарбниці розграбовано,
твое багатство роздаровано,
твої церкви пішли на хмиз,
стеманіла й зблякла святість риз,
з побожністю колись цілована
і варваром тепер заплівана.

...
Де політ веж твоїх, скерований
у небо, золотом цятковане?
Марою темною віків
на горах ти закам'янів.
Ясну весну твою поховано,
а вільну волю замуровано.
Дмухнув на тебе смертю час,
і спалахнувши, ти погас.

Страшні часи тієї неволі, гіршої за бусурманську, ілюструє поетично Клен і в "Проклятих роках" і в частині Дантівського пекла "Попелу імперій", але особливо тепло описує він героїчний загин триста п'ятдесяти дев'яти козаків Зимового походу в селі Базарі на Житомирщині. Тепер ця околиця ще під загрозою чорнобильського лихоліття. Але хороню жменьку піску з тієї сумної братської могили, біля якої вже в цій році лунали "Ще не вмерла Україна" і повівали синьо-жовті прапори в час пахали. І тепер для мене, ті рядки, які присвятив цим воїнам Юрій Клен — такі живі, такі правдиві... Це ще були часи Петлюри.

Клен уболіває над тим, що можливість втримати державу Петлюри розлетілась на скалки. Він вживає дуже майстерно на початку поеми казки, щоб ними розяснити

політичну заплутаність подій. І так, "жар-птиця" — це держава. Але жар-птиця теж посмертна слава людям, які лишаються символами тієї держави. Досить енігматично звучать рядки, присвячені Петлюрі, з яких декілька наведу:

Колись приймуть тебе з любов'ю,
затягши душу в інші сни,
паризький брук, залитий кров'ю
і дальній вітер чужини.

...

Стривай бунчужний отамане!
Жар-птиці не піймаєш ти.
Вона полинула в тумани,
Не вмів ти птахи встеретти.
Але жар-птицею засяєш
ти сам над обр'ями днів
і буйним прапором замаєш
над роздоріжжями років.

Клен бачить пробудження нової сили України. Бачить він її в лісах, особливо в Карпатах, а повстанців порівнює із героями з-під Тернопіль. Він вірить, що перед Україною славне майбутнє. Але покищо триває трагічна дійсність. В 1935 р., після того, як зруйновано вже багато святинь в Києві, між ними і золотоверхий Михайлівський Собор, як вже проєктувалося знесення Софійського Собору, він присвятив Софії прекрасного вірша, що починається словами: "Нехай твій дзвін заглушать літаки...". Він знав, що й між українцями були такі, що мали "полуду на очах". Тому він кінчав вірш такими словами:

Настане день... світ спалахне, й полуда
Тобі спадє з залплених очей,
В священнім жасі, дивно скам'янілий,
— Немов хто в вічність відчинив вікно,
Побачиш ти у млі нестерпно білі
Все, все таким, як справді є воно:
Хрестом прорізавши завісу дима,
В красі, яку ніщо не сокрушить,
Свята Софія, ясна й незрушима,
Росте легендою в блакить.

Софія — це в очах Клена вічний символ краси українського духу, який ніколи не спопеліє, ніколи не зчорніє. Вона є тим золотим шлетивом, що в'яже минуле із сучасним, а сучасне з майбутнім. Юрій Клен своїм пророчим поетичним оком охоплює всю історію України і сягає в її майбутнє. Одним із віршів, в яких Клен стисло переказує історію України, дещо нагадуючи вірш Лесі Українки "І ти колись боролась, мов Ізраїль...", є вірш "Україна", написаний у 1938 р., а надрукований у збірці "Каравели". Там дуже цікаво ілюструє він різні фази слави України, боротьби за волю, її тріумфів і упадків. Про княжу добу він, наприклад, пише так:

В варязькім панцирі, в добу жорстоку
Ти дихала, спокійно і глибоко.
Та інколи, піднявши забороло,

Вдивлялася в тривожне виноколо.
З юнацьким завзягтям, з веселим криком
Стрічала половців у полі дикім
І, навалом татарських орд зім'ята
Прийняла долю хижу і прокляту.

Клен дуже прихильно висловлюється про "варязькі часи" в Україні та про варязький первень в українській людині. Часи Мазепи пов'язує він із поразкою "останнього вікінга" в Україні... В цьому вірші Клен не лише підкреслює шляхетність і красу України, але й помічає вічне відновлювання України після її занепадів. Особливо цікава візія Клена в тому, що він зорить в майбутнє. В зерні пшениці — він бачить поля, в жолуді — він бачить ліси, з дерев яких збудуються міста, що їх потім "владар обручем скує державним" — як це він прекрасно ілюструє у вірші "Символ", присвяченому великому нашому Данилові. Домінанта поглядів Юрія Клена — це віра в природній ріст. Так як у філософії поета ми вже раніше помітили віру в здатність людини змагатись до ангельських висот, так вірить він і в здатність українського народу рости і набиратись нових сил. У вірші "Ми" Клен віщує українському народові куди славніше майбутнє, ніж було його минуле. Він вірить, що ми маємо великий потенціал і є народом майбутнього, коли позбудемось наших хиб, а змішнимся в цінношах. Він каже:

О, вам, народи, що віки
Свої у славу угорнули,
Вам пурпур, берла і вінки,
Ви взяли в дар собі Минуле.
А ми, ми творимо тепер

З хвилини і дій життя поему
Ми п'яні барвами химер,
Що з них Майбутнє ми снуємо.

...
На гострій грані двох світів
Ми непорушно муром стали,
Щоб чорний вихор вас не змів
Голодним клекотом металу.

...
Ще, упокорений, до ніг
Не ліг нам звір, що горло душить.
І виє дикий печеніг
У наших хижих, темних душах.
Та ми татарську чорну кров
Варязьким холодом остудим.
У такт рокам гуде наш крок.
Ми йдем... ми ростемо... ми будем.

Особливо тепер, коли нам з'явилася та довгождана Жар-птиця, Держава, ми мусимо особливо працювати над собою, щоб її встерігти. До цього кличе нас стократ сплюндрована наша земля, катастрофами, яких ще Клен не знав. Але поет вірить в Україну, вірить в її святую землю, яку персоніфікує у Фіналі "Попелу імперій". Земля говорить:

Ралом залізним зорай цілину запахушу,
Засів розкинь золотистий. Обійми мої
Я розкриваю тобі — дикий степ мій і пуші,
Сину мій! Потом гарячим мене напої.

З любов'ю до Землі ми мусимо встерігти
Вогнистого Птаха-Волю, присвятивши всі
свої сили до його збереження та зміцнення
сил молодій державі. Про це говорить поет:

Благословись тепер скоряти шторми
І мармур негідатливий тесати,
в устоєні, тверді, несхитні форми
навчись державну бронзу відливати!

Коротко про автора

А. Шум-Стебельська народилася в Гнівані біля Вінниці. Живе і працює в Канаді. Дослідник української культури, мистецтвознавець, літературознавець, скульпторка, малярка, педагог, автор близько 300 друкованих праць. Найвідоміша з них — "Проловдіштво Кирила Туровського" (Рим, 1977). Навчалася в Академії Мистецтв у Кракові. У Канаді закінчила відділ славістики Оттавського університету (1969) і педагогічний факультет Торонтського університету (1975). Докторант Українського Вільного університету в Мюнхені, де вона написала працю з теорії літератури (Шевченкова метафора).

Член НТШ, Української Спільки образотворчих митців, голова Товариства Торонтського відділу асоціації діячів української культури.

Михайло Орест

З ВІРОЮ В ЕТНОНАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ТА ЙОГО ДЕРЖАВНОСТІ

(Заповіти Юрія Клена)

Видатною рисою світогляду Ю. Клена є його ідеалізм. "Храм Граалю, що зноситься в нетлінному царстві духа — це

більше реальність, ніж матеріальний до-
вкільний світ з його мінливим обличчям.
Ми маємо в даному разі платонівський